

ISSN 1300-1458

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

• Sayı 2 • Güz 2005

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Yıl: 1 Sayı: 2 Güz 2005

Sahibi Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ

Editör Yard. Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
Dr. Yasemin DOĞANER

Yayın Kurulu Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan)
Doç.Dr. Fatma ACUN
Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Doç. Dr. Adil DAĞISTAN
Yard. Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
Yard.Doç. Dr. Ayten SEZER
Dr. Yasemin DOĞANER
Dr. Derviş KILINÇKAYA

Yayına Hazırlayan Dr. Yasemin DOĞANER

Hakem Kurulu
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun.
Prof. Dr. S. Esin DAYI
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskişehir.
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Konya.
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Türk Tarih Kurumu, Ankara.
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara.
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
Doç. Dr. Oğuz AYTEPE
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
Doç.Dr. Gökhan ÇETİNSAYA
İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İstanbul.
Doç. Dr. Gümeç KARAMUK
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ankara.
Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Atatürk'ün İktisadi Gelişme Konusundaki Görüşleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Uygulanan İktisat Politikası

Dilek YÜKSEL

Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Uluslararası İlişkiler Uzmanı

ÖZET

Çöken bir İmparatorluktan, halkıyla birlikte, güçlü ve emperyalist devletlere karşı destansı bir ulusal savaş vererek yeni bir devlet kuran Mustafa Kemal Atatürk, bir sonraki adımın ekonomik kalkınma olduğunu görmüştür.

"Tam bağımsızlık, ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkündür" diyen Atatürk, çok kapsamlı ve sistematik bir ekonomi politikasını planlayarak, hayata geçirmiştir. Kendisinin yönetimindeki Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik açıdan en istikrarlı gelişme dönemini yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet, İktisat, Ekonomi, Devletçilik

SUMMARY

Atatürk's Thoughts about the Economic Development and The Economic Policy Performed During the First Years of Turkish Republic.

Mustafa Kemal Atatürk who fought an epic war together with his nation against powerful and imperialist nations established a new state from a collapsing Empire. He realized that the next step had been the economic development.

Atatürk who said that "full independence had only been possible with economic independence" had planned and validated a very comprehensive and systematic economic policy. Turkish Republic, under his rule had economically experienced the most stable period.

Key Words: Atatürk, Republic of Turkey, Economy, Etatism, State

Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlanmasının hemen ardından, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, yoğun bir şekilde iktisadi gelişme konusuna yönelmişlerdir.

Bu dönemde, Türkiye'nin iktisadi gelişmesi konusunda, hızlı sanayileşme gereği vurgulanmaktadır. Türkiye'nin, dünya piyasasında mamul mallar ithalatçısı ve tarım ve madencilik ürünleri ihracatçısı bir ülke olarak sürdürdüğü rol, yönetici kadroyu rahatsız etmektedir. Onlara göre, "eğer Türkiye kendi sanayisini yaratamazsa, yeryüzünden silinip gidecektir"¹. Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisini hangi toplumsal güçlerin, nasıl geliştireceği, sanayileştireceği konusu, şekillendirilmeye çalışılan iktisadi gelişme stratejisinin can alıcı sorusu niteliğindedir.

Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde izlenen iktisat politikasından bahsetmek gerekmektedir. Kapitalist birikimi uyarmayı amaçlayan ve bu birikimi gerçekleştirmek için devlete başvurmaya yönelik görüşler, İttihat Terakki ile birlikte, hükümetlerin iktisat politikalarında belli bazı uygulamalar olarak kendisini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek bir yarı-sömürge haline gelmesine yol açan liberal iktisat politikalarına karşı biriken tepkinin bir sonucu olarak, 1910'larda sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik belli önlemler alınmıştır.

Cumhuriyet dönemindeki siyasal rejim, kapitalist mülkiyet düzenini büyük bir titizlikle korumuş olmakla birlikte, başından beri, devletin iktisadi yaşama yoğun bir şekilde müdahale etmesinin gerekliliği anlayışına da sahip olmuştur. Anadolu'daki toplumsal yapıların tarih içindeki devamlılığıyla, belki de Bizans İmparatorluğuna kadar inen bir düzenleyici iktisat politikası anlayışı, daha doğrusu bir düzenleyici devlet anlayışı, bir takım dayanışmacı ve halkçı toplum düzeni ve hükümet politikası görüşleriyle birlikte Halk Partisi'nin resmi ideolojisinin önemli öğelerini oluşturmuştur².

Atatürk, 6 Aralık 1922'de, Halk Partisi'ni kurma hakkındaki kararını açıklamak üzere Ankara'da verdiği demeçte şunları söylemiştir: "*Memleketimiz üzerinde istila emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kırarak şekilde siyasette, idarede ve iktisatta kuvvetli olmak gerekir. Tarımımızın ve ticaretimizin geri olması, memleketimizin pek çok kısımlarının yıkık ve halkımızın fakir bulunması, ulaştırma araçlarının sayılı olması, ulusal eğitimin herkese ve her yere gereği gibi giremeyerek toplumsal hayatımızın en büyük düşmanı olan cehalet ve benzeri gibi sebepler, ulusumuzu fakir ve zayıf düşürmekten uzak kalmamış ve kalmayacaktır. Bu yüzden, kurtuluş ve bağımsızlık için yaptığımız savaşı tamamlamak ve Tanrı'nın ulusumuza doğuştan verdiği istidat ve kabiliyeti en yüksek derecede geliştirmek ve memleketimize*

1. Feroz Ahmad, *Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışı: 1919-1939*, <http://www.adk.boun.edu.tr/ataturk/yazilar/kemalist-turkiye.htm>, s. 4

2. Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 130

bağışladığı kuvvet ve zenginlik kaynaklarından en büyük faydayı sağlayarak güçsüzlüğümüzün nedenlerini gidermek için bundan böyle hiçbir fırsatı ve vakti kaçırmayarak çalışmak zorundayız. Ancak bu çaba yıllarla izlenip uygulanacak bir programa dayanmazsa başarısızlığa mahkumdur"³. Bu konuşma 1923'de yapılacak olan İzmir İktisat kongresinin teorik temelini oluşturmuştur.

Çağdaş anlamda bir *modelin* bütün unsurlarını taşıyan Atatürk'ün iktisat politikasının, belirli ve ölçülebilir amaçları vardır. Bunlar; tam çalışma; hızlı ve dengeli sermaye birikimi; dış ödemeler ve dış ticaret dengesinin sağlanması; dengeli gelir dağılımı; enflasyonsuz hızlı kalkınma; bölgeler arası dengeli kalkınma; özel girişimin geliştirilmesi ve yabancı sermaye ile işbirliğidir. Politikanın bu amaçları gerçekleştirmek için kullandığı araçlar vardır. Bu konuda Atatürk bazı stratejiler belirlemiştir. Bunları İktisat Kongresi ile gündeme taşımıştır. Ardından, belirtilen amaçlara ve temel stratejilere uygun olarak bir iktisadi politika oluşturmuştur. Bu politikanın alt başlıkları ise; bütçe ve maliye politikası; para politikası; dış ekonomik ilişkiler politikası ve yatırım politikasıdır⁴.

İktisat Kongresi'ne geçmeden önce, Atatürk'ün, toplumsal gelişme için nasıl bir sınıfsal yapı öngördüğünü açıkça ortaya koyması bakımından, 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Aralov ile yaptığı konuşma önemlidir; Aralov, Atatürk'ün "*Türkiye'de sınıflar yok. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, milli ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar devletin önünde duran işlerdir. Biz bunları kanunlaştıracamız*"⁵ dediğini belirtmekte, ayrıca Atatürk'ün kendisine bir İktisat Kongresi toplamak ve yeni bir iktisadi misak meydana getirmek niyetini açıkladığını ve Türkiye'nin ekonomik canlanışının başarısına büyük umutlar bağladığını belirtmektedir.

Atatürk, İktisat kongresinin toplanmasından önce, 15 Ocak 1923'de başlayan ve Mart ayı sonuna kadar süren geniş bir yurt gezisine çıkmıştır. Atatürk'ün seyahat boyunca vurguladığı ana tema; Türkiye'de oluşturulacak yeni siyasal yapının herhangi bir sınıfın çıkarlarını korumaya yönelik olmayacağı, bütün sınıflara uyumlu bir bütünlük içinde yarar sağlayacağıdır⁶. Ancak, iktisadi ve toplumsal gelişme için, zengince kesimlerin daha da güçlendirilmesi gerektiğini de açıkça belirtmiştir⁷. Adana bölgesinde büyük arazi sahiplerini partisine katılmaya çağırması⁸, ayrıca Tarsus'ta büyük arazi sahiplerine, onların çıkarlarını gözeteyeğine dair güvence vermiştir⁹.

3. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: I-III, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1981, c:II, s. 50-52

4. Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 65-77

5. S.İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yay., İstanbul, 1967, s. 234-235

6. Atatürk'ün 30 Ocak 1923'de İzmir'de gazetecilerle konuşması için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c:II, s. 85-87

7. Atatürk'ün 7 Şubat 1923'de Balıkesir Paşa Camii'ndeki konuşması için bkz. a.g.e., c:II, s. 98-103

8. Atatürk'ün 15 Mart 1923'de Adana Türkocağındaki konuşması için bkz. a.g.e., c:II, s. 117-118

9. Atatürk'ün 18 Mart 1923'de Tarsus'daki konuşması için bkz. a.g.e., c:II, s. 134-136

1. İzmir İktisat Kongresi ve Sonuçları

Bazı devlet dairelerinin ve tüccar, çiftçi, sanayici, işçi gibi meslek gruplarının 1135 temsilcisinin katıldığı kongre 1923'de 17 Şubat ile 4 Mart arasında, yani Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada toplanmıştır. Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Aralov'un kongreye davet edilmiş olması, hükümetin kalkınma çabalarında o yıllarda Sovyetler Birliği'nden destek beklediğini işaret etmektedir¹⁰.

Atatürk, Kongre'nin açılış konuşmasında şunları söylemiştir: "*Siyasal, ordusal zaferler ne denli büyük olursa olsun, iktisat zaferleriyle taçlandırılmazsa, elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği faydalı verimleri tesbit için iktisat hayatımızın, iktisat egemenliğimizin sağlanması, pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerektir. Düşmanlara karşı en kuvvetli silahımız iktisat hayatındaki genişleme, sağlamlık ve başarı olacaktır*"¹¹. Ayrıca konuşmasında, Türkiye'nin arazi varlığı ve doğal kaynaklarına göre nüfusunun yetersiz olduğu, işgücü eksikliğinin, sermaye-yoğun üretim teknikleri kullanılarak giderilmesi gerektiğini vurgulamış, bir taraftan, geçmişteki bağımlılık ilişkilerinden yakınırken, diğer taraftan, Türkiye'de yeni oluşmakta olan devletin siyasal bağımsızlığına aykırı bir yönelim içinde olmamak koşuluyla, yabancı sermaye ile işbirliği yapılmasından yana olan bir yaklaşım sergilemiştir.

Kongrede alınan kararlar, biri *Misak-ı İktisadi* (İktisadi Antlaşma), diğeri *çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarına yönelik esaslar* olarak adlandırılan iki kısımdan oluşmaktadır¹². Kongre'de, bir mali-kredi altyapısının oluşturulması gereği ele alınmıştır. Sanayileşmenin canalcı bir önem taşıdığı belirtilirken, Devletin özel girişimlere kredi, teknik yardım sağlayarak ve koruyucu bir gümrük politikası getirerek sanayileşmeyi hızlandırabileceği söylenmiştir. Tarımsal üreticilerin vergi yükü çok ağır olarak değerlendirilmiştir. Köylülerin kapitalist kooperatifler etrafında yeniden örgütlenmesinin yararlı olacağı görüşü dile getirilmiştir. Birleştirilmiş bir iç piyasa oluşturulmasının iktisadi gelişme için taşıdığı önem vurgulanmış, iç piyasanın oluşturulmasında, demiryolu ve karayollarının yapımına büyük ağırlık tanınması istenmiştir. Sanayicilerle ilgili esaslarda ise, bir koruyucu gümrük tarifesi ve politikası uygulanması; sanayi makina ve gereçleri ithalatının gümrükten bağışık tutulması; 1913 Teşvik-i Sanayi kununun getirdiği kolaylık ve yararların daha da genişletilmesi; bir sanayi kredi bankasının kurulması; sanayi üretiminin girdi ve çıktılarına kamu deniz ve demiryolu taşımacılığında düşük tarifeler uygulanması gibi ilke kararları da bulunmaktadır. Çiftçiler hakkındaki esaslarda, iç bölgeleri başlıca ihrac limanlarına bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması; tütün tekelinin kaldırılması ve bu ürünün ekimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi; ülkede asayiş ve kanun egemenliğinin sağlanması; tarım makinaları, gereçleri ve girdileri ithalatının gümrükten bağışık tutulması gibi ilke kararları kongreye katılanların oy birliği ile alınmıştır. Aşar'ın kaldırılmasıyla ilgili karara tüccar ve sanayici grupları muhalif

10. Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 77

11. Atatürk'ün 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresinin açılışındaki konuşması için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c:II, s. 103-117

12. Ayrıntılı bilgi için bkz. Afetinan, A., *İzmir İktisat Kongresi 17 Subat-4 Mart 1923*, TTK, Ankara, 1989; Gündüz Ökçün, *İzmir İktisat Kongresi*, A.Ü. SBF Yay., 3. Bs., Ankara, 1981.

kalmışlardır. İşçiler hakkındaki esaslar arasında, işçilere sendika kurma ve grev yapma haklarının tanınmasıyla ilgili ilke kararı oy birliğiyle kabul edilmiştir. Ayrıca asgari ücret, kaza ve yaşlılık sigortası ve ücretli yıllık iznin uygulanması, daha iyi çalışma koşullarının sağlanması için önlemler alınması gibi ilke kararları da alınmıştır¹³.

Kongre kararları, görüldüğü gibi genel bazı dileklerden oluşmaktadır. Gerçekleştirilme yolları, finansman yol ve imkanları, öncelik dereceleri tesbit edilmeden ileri sürülmüş olan bu dileklerin, eğilimleri itibarıyla, kalkınmayı özel teşebbüse dayanarak başaracak, korumacı ve milliyetçi bir iktisat politikasını öngördüğü söylenebilir¹⁴.

24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile kapitülasyonlar kaldırılmıştır; Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Türkiye'nin maliyesi üstündeki denetim yetkileri geri alınmış; Türk limanları arasındaki taşımacılık (kabotaj) yabancılara kapatılmış; yeni Türk devletinin gümrük egemenliği, ilk beş yıl gümrük tarifesinde bir değişiklik yapılmaması koşuluyla kabul edilmiştir.

Atatürk'ün 1923 Nisan'ında yaptığı Halk Fırkasının ana ilkeleriyle ilgili açıklamasının iktisadi bölümü ve 1920'lerdeki hükümet programlarının iktisadi bölümleri geniş ölçüde, İzmir İktisat Kongresi kararlarına dayandırılmıştır.

1925 yılında aşar'ın kaldırılması; 1926 yılında İsviçre Medeni Kanununun kabul edilmesiyle, taşınmaz mallar hakkında son derece az sınırlanmış bir özel mülkiyet hukukunun getirilmesi; ticaret kredisinin sağlanması için 1924 yılında İş Bankası'nın, sanayi kredisinin sağlanması için 1925 yılında *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası*nın ve 1927'de de mesken kredisi ile uğraşmak üzere *Türkiye Emlak ve Eytam Bankası*nın kurulması; 1925'de çıkarılan bir kanunla, tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odalarında örgütlenmelerine yasal bir zemin hazırlanması; 1927 yılında yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkartılması; 1927'de çıkan bir kanunla, ekonomi politikasının belirlenmesine katkıda bulunmak, devletçe alınan iktisadi tedbirler arasında koordinasyon sağlamak gibi fonksiyonları yerine getirecek *Ali İktisat Meclisi* nin kurulması¹⁵, 1923 Kongresi'nde alınan kararların uygulamaya konmasıyla ilgili önemli örneklerdir. Çok önemli bir yenilik de, 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Bu kurum, Türk toplumu ve ekonomisiyle ilgili başlıca sayısal kaynakları oluşturmuştur. Ayrıca 1928 yılında, Tarım ve Ticaret bakanlıklarının birleştirilmesiyle İktisat Vekaleti'nin kurulması da, hükümetin iktisat politikası konularında da daha etkili olmasını sağlamaya yönelik bir arayıştır. Bu bakanlık, özellikle 1929 sonrasındaki politika değişikliklerinde ve 1930'lardaki devletçi uygulamalarda etkin olmuştur¹⁶.

2. Devletçilik İlkesinin Kabul Edilmesine Yol Açan Etkenler, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Sovyetler Birliğinin Etkisi

1929 yılında Dünya çapında büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Kriz, çok kısa sürede, Sovyetler Birliği dışında kalan ülkelerin ekonomilerinin çökmesine neden olmuştur.

13. Tezel, a.g.e., s. 137-138.

14. Yaşa, a.g.e., s. 78.

15. Meclisteki görüşmeler için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25.6.1927, İ:82, C:1, s:776-783

16. Tezel, a.g.e., s. 138-139

Birinci Dünya Savaşı ve ardından 1929 Dünya Ekonomik Krizinin yarattığı siyasal, ekonomik ve psikososyal bunalımlar, dünyada demokrasilerin etkinliğini azaltmış ve otoriter-totaliter eğilimlerin hız kazanmasına neden olmuştur. Dünyada esen bu anti-demokratik rüzgarlardan Türkiye de etkilenmiş ve bir çok aydın yeni bir düzen olarak gördükleri demokrasi karşıtı rejimlerle yakından ilgilenmeye başlamışlardır¹⁷.

1930'lara gelindiğinde, Türkiye'nin ekonomik politikasını belirleyen iki önemli gelişme görülmektedir. Birincisi ekonomi üzerinde olumsuz etki yapan 1929 dünya ekonomik krizi, diğeri ise olumlu sonuçlar doğuran 1929 yılında Lozan'daki sınırlamaların kalkmasıdır.

1929 dünya ekonomik krizinin yol açtığı ağır bunalım tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de devletin ekonomiye müdahalesini gündeme getirmiştir. Krizin büyüklüğü hükümeti karşı önlemler almaya zorlamış ve krizden etkilenmeyen Sovyet modeline doğru eğilimi arttırmıştır. Bunalımının olumsuz etkilerinin Türkiye'ye yansımaları, yeni bir iktisat politikasının benimsenmesini hem kolaylaştırmış, hem de zorunlu kılmıştır.

1929 yılına kadar Lozan barışının getirdiği sınırlamalar ve bu yüzden gümrük duvarlarının hala düşük kalması nedeniyle yerli sanayinin korunması mümkün olamamıştır. 1929 yılında sınırlamaların kalkmasından sonra yerli sanayinin korunması ve geliştirilmesi işini devlet bizzat kendisi üstlenme yolunu seçmiştir.

Sermaye birikiminin yetersiz olması ve burjuva sınıfının yok denecek kadar cılız ve güçsüz olması, devletin ekonomiye müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Vasıflı işçi ve teknik eleman yetersizliğinin yanısıra, müteşebbis tipinin hiç olmaması bir başka etkendir¹⁸. Teknoloji ile müteşebbis birbirinden ayrılmaz bir bütün oldukları için, teknolojinin geliştirilmesi işini de devlet üzerine almak zorunda kalmıştır.

İç siyasal gelişmelerin de, yeni doğrultunun çizilmesinde büyük etkisi olmuştur. 1930 yılında CHP'nin karşısında muhalefet olarak faaliyete geçen Serbest Cumhuriyet Fırkası, liberal bir politikayı benimsemiş görünmekteydi. Bu deneme, halkın içinde bulunduğu zor koşulların iktidar tarafından anlaşılması açısından da önemli olmuştur. Çünkü, ekonomik sorunlara ve buhranlara karşı da bir arayışı ifade etmektedir¹⁹. Fırkanın 11 maddelik programının çoğunun ekonomik ve mali işlerle ilgili olması, bunun en açık kanıtıdır. Bu olaydan sonra hükümet özel sektöre dayalı ekonomik politikayı bir kez daha gözden geçirmiş ve halkın refah düzeyini yükseltmek için, ekonomiye müdahale etme kararı vermiştir. Böylece yeni partinin varlığı ve devlet müdahalesine karşı olması, iktidar partisini savunmaya itmiş ve siyasal yelpazedeki yerini açıklama

17. Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, s. 30-31.
18. Mecliste, bu dönem için getirilen *Buhran Vergisi* hakkındaki tartışmalar sırasında, Ordu milletvekili Ahmet İhsan Bey; "*bizde ne kapital, ne patron ne de proleterya dediğimizi amele sınıfı vardır. Bunlar da inşallah yetişecektir. Onun için oturduğu yerde hazır yiyici olanlardan da kazandıkları para miktarı üzerinden vergi tarhu adalet icabıdır*" şeklinde dile getirmiştir. Görüşmenin ayrıntıları için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 28-29-30,6,1931, 4.devre, 4.cilt, 6-7 ve 8. birleşimler
19. 1930 yılı içinde, dünya buhranının Türkiye'deki etkileri ile dış ticaretteki görelî fiyat ilişkilerinin Türkiye'nin aleyhine dönmesi nedeniyle, iç ticaret hadlerinde de, 1930 yılında tarım aleyhine %30 oranında bir bozulma ortaya çıkmıştır. Bu durum, büyük köylü yığınlarının gerçek gelirlerinde önemli ve ani bir çöküntüye yol açmıştır. Özellikle piyasaya ve ihracata yönelik üretim yapılan kırsal bölgelerdeki kitleler arasında, güçlü bir hoşnutsuzluk havası esmeye başlamıştır.

zorunda bırakmıştır. Bu hızlandırıcı etkiyle 30.8.1930 tarihinde Başbakan İnönü ilk defa *ıslımlı devletçilik* deyimini kullanmış ve partisinin konumunu ortaya koymuştur.

Bağımsızlığını yeni kazanan bir ulus ve bu ulusun kurmuş olduğu genç bir cumhuriyet için, bağımsızlık ve egemenlik haklarından taviz vermeden kalkınmayı gerçekleştirmek ve dünyada saygın bir konuma ulaşmak temel amaç olmuştur. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti de, iç ve dış koşulların etkisiyle bağımsız kalarak, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı devlet eliyle gerçekleştirmeye yönelmiştir.

Kısacası iç ve dış ekonomik ve siyasal gelişmelerin etkisi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan hayal kırıklığı, Sovyet deneyinin yarattığı heyecan ve bağımsızlıktan taviz vermeden kalkınmanın zorunluluğu, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni devletçilik politikasına yöneltmiştir. Atatürk, 1931 yılının Ocak ayında İzmir'de yaptığı konuşmada "*fırkamızın izlediği program, iktisadi açıdan devletçiliktir*" diyerek iktidar partisinin konumunu adeta onaylamıştır. Daha sonra 10 Mayıs 1931'de toplanan III. Kurultay'da Devletçilik ilkesi CHP'nin tüzük ve programına alınmış ve tek parti döneminin özelliklerinden dolayı da bir devlet politikası haline gelmiştir²⁰. Atatürk'ün Devletçiliğin uygulamaya geçmesini sağlayan görüş ve kararları, 1930-1933 yılları arasında yasalaşmış, kurumlaşmış ve modele dönüşmüştür. Bu modelin temel ögesi de *Devlet öncülüğünde planlı sanayileşmedir*²¹.

1931-1932 yıllarında hazırlanan ve Mayıs 1934'de uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile hem ülke ihtiyacının giderilmesi, hem de hammaddeleri ülkede bulunan sanayi işletmelerinin kurulması amaçlanmıştır. Planla kurulması öngörülen kollar, dokuma, maden, sellüloz, seramik, kimya olmak üzere beş grupta toplanmıştır.

Planın uygulanması ile 16 fabrika kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Türkiye için önemli sonuçlar alınmıştır. Türkiye'nin, yeni kurulan sanayilerin hammaddelerine sahip olmasına karşın, önceden bu mallar ithal edilmekteydi ve toplam ithalat içindeki payları %50 idi. Özel kesimin hemen hemen hiç gitmediği yerlerde kurulan birçok modern sanayi tesisi, bir ölçüde bölgesel dengesizliğin giderilmesi çalışmalarının da başlamasını sağlamıştır²².

Oluşturulan yeni iktisat politikası ile sanayileşme politikasında gerçekleştirilen değişikliğin yanısıra, dış ticaret politikasında da önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Uygulanan dış ticaret politikası, ithalatın yapısını sanayileşme politikasıyla uyumlu bir şekilde değiştirmeyi başarmıştır. Bu başarılı sonucun alınmasında, bir yanda kapitalist dünya ekonomisinin metropollerini arasında, öte yanda bunlarla Sovyetler Birliği arasındaki siyasal-iktisadi yarışmanın Türkiye üstündeki etkileri önem taşımaktadır. Nazi Almanyası'nın uluslararası düzeyde iktisadi güç kazanması, Türkiye'nin dış ticaretindeki genişlemede büyük rol oynamıştır. Almanya'nın Balkanlar ve Orta Doğu'da güttüğü ticari genişleme politikası nedeniyle Türkiye, ekonomik kriz döneminde, ihracat hacmini arttırabilmiştir.

20. Yüksel Ülken, "Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası", *Atatürkçülük*, İkinci Kitap, Genelkurmay Bs., Ankara 1983, s. 263-266; Ertan, a.g.e., s. 19-22; *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Ayten Sezer, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s. 332-333

21. Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yay., Ankara, 1999, s. 66

22. Ülken, a.g.m., s. 266

1930-1938 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın payının çok yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 1930'lardaki ticaretinde payı artan diğer ülke Sovyetler Birliği olmuştur. Bu ülkenin Türkiye'nin toplam ticaretinin cari değerindeki payı 1924-1929 arasında %3'den, 1930'larda %5'e çıkmıştır. Bunun nedeni, devletçi sanayi programlarının dış finansmanında önemli bir ölçüde Sovyet kredisine dayanılması, Sovyetler'den yapılan makina ve araç-gereç ithalatı ve borcun Türk ihraç mallarıyla geri ödenmesidir²³.

1929 Krizi, Türkiye'nin yabancı sermaye arayışlarının giderek belirginleşmekte olduğu bir sırada ortaya çıkmıştır. Hükümet ticaret açığını kapatmak ve satın alma gücü azalan ihraç malı hammaddelerinin bir kısmını yurtiçi sanayi üretiminde değerlendirmek için, ithal ikamesine dayanan sanayileşme sürecini hızlandırma kararı almıştır. Bu programın ancak devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilebileceğinin anlaşılması, gündeme somut bir teknoloji transferi ve dış finansman sorunu getirmiştir. Kurulması düşünülen yeni fabrikalar için yabancı sermaye yatırımlarından yararlanabileceğini umudu mevcutken, dünyadaki kriz konjonktürü içinde kapitalist büyük devletlerin Türkiye'de yatırım yapma yada Türkiye'ye borç verme eğilimlerinin zayıf olduğunun ortaya çıkması bu arayışları zayıflatmıştır. 1931 yılında bu amaçla ABD'ye gönderilen Maliye Bakanı Saraçoğlu, eli boş dönmüştür. Türkiye'de yatırım yapacak girişimciler bulmak için Fransa'da sürdürülen çabalar da sonuç vermemiştir. Türk istekleri her iki ülkede de cevapsız kalınca, Sovyetler Birliği'ne ve Mussolini'nin İtalya'sına dönmüştür. Başbakan İnönü 1932 yılında Moskova'ya ve Roma'ya gitmiş, görüşmeler sonucu bu ülkelerle Kredi ve teknik yardım anlaşmaları imzalanmıştır. İtalyan kredisinin gerçekleşmemesine karşın Türkiye, yeni sanayi programına Sovyet kredisini ve teknik yardımıyla başlamıştır. 20 yıl içinde Sovyetler Birliği'ne mal ihracatı ile geri ödenecek olan bu faizsiz krediyi, daha çok Sümerbank kullanmıştır²⁴.

Ayrıca, Anlaşmalar gereğince bir Sovyet uzmanlar grubu aynı yıl içinde Türkiye'ye gelmiştir. Sovyet uzmanları devlet yatırım programındaki projeler ve düşünülen kuruluş yerleri hakkındaki raporlarını, 1932 yılının sonlarına doğru sunmuşlardır. Sovyet uzmanlarının Türk Hükümetinin tasarladığı devlet sanayi yatırım programı ve devlet eliyle Türkiye'deki sanayi sektörünün geliştirilmesi konusundaki genel değerlendirmeleri olumlu yönde olmuştur.

Hükümet, Sovyet uzmanlarının çalışmalarıyla yetinmemiş, 1933 yılı başlarında bir Amerikalı uzmanlar grubunu Türkiye'ye çağırmıştır. Sovyet ve Amerikan uzmanlarının çalışmalarının da yardımıyla sanayi yatırım programına son şekli verilmiştir²⁵. İktisat Vekaleti Aralık 1933'de "Sınai Tesisat ve İşletmeler"le ilgili raporları hükümete sunmuş, bu rapor ayrıntılı olarak Prof. Afet İnan tarafından yayınlanmıştır. Bu rapor Birinci Beş yıllık Sanayi Programını oluşturan 11 Nisan 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararının içeriğini geniş ölçüde yansıtmaktadır.

23. Tezel, a.g.e., s. 161-162

24. Kanun no 2434, 21 Mayıs 1934 -Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadi Hükümetleri Arasında 8 milyon ABD\$ kredinin Tahakkukuna Dair Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun, *Başbakanlık Kanunlar Külliyesi Fihristi*, Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Gn.Mdr, Ankara, 1994, s:234; Kanun no 2812, Haziran 1935-Ankara Belediyesinin Hariçten Getireceği Makineler ve Yedek Parçaların Resimsiz Gireceğine dair kanun, a.g.e., s. 272

25. Tezel, a.g.e., s. 269

1923-1950 döneminde Türk hükümetinin 24 ayrıcalıklı yabancı şirketi devletleştirdiği görülmektedir. Bunların 21'i, devletçi sanayi programlarının uygulanma döneminde yani 1933-1945 döneminde yer almıştır. 1920'lerdeki devletleştirmelerin sayısı ise sadece 3'tür. Devletleştirmelerin çok büyük bir bölümü, demiryollar, limanlar ve belediye hizmetleriyle ilgili olmuştur.

Devletçi planların uygulanması için temel mekanizmalar sanayi ve madenciligi elinde tutan holding şirketleri olan Etibank ve Sümerbank olmuştur. Bunlar aynı zamanda küçük çaplı bankacılık hizmetleri de görmektedirler. Türk Hükümetinin Devlet holding şirketlerini oluşturarak, özel sektörü engellediği düşünülmemelidir. Aksine, Sümerbank ve Etibank'ın kuruluş kanunlarında özel sanayi ve madencilğin geliştirilmesinde yardımcı olacakları yer almaktadır. Bu kuruluşların sağladığı mali kaynaklar Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yatırım programlarını belirlemektedirler. Bu kuruluşlar, devletçilikle sağlanan sanayideki gelişmenin büyük bir kısmını gerçekleştirmişlerdir²⁶²⁷.

Türkiye'de kapitalist birikimi hızlandırmak için 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğiyle özel bir banka olan İş Bankası kurulmuştur. İş Bankası yöneticileri, iktisat politikasını özel girişimden yana etkilemeye çalışan güçlü bir baskı grubu oluşturmuşlardır. Banka, Atatürk'ün isteğiyle, sanayi yatırımlarının finansmanına da eğilmiştir²⁸. 1923-1929 aralığında, İş Bankası'ndan başka 29 banka daha kurulmuş olup, Türkiye ekonomisindeki para-piyasa sektörünün 1920'lerdeki gelişmesinde en önemli rolü bankacılık sistemi oynamıştır.

Sanayileşme programının uygulanmasında devletçiliğe başvurulması, 1931 yılı içinde gündeme girmiştir. Buna göre, Devlet, özel girişimin gücünün yetmediği sanayi işletmelerini kuracak ve işletecektir. 1935 yılında devletçilik parti programında yeniden tanımlanmıştır. Devletin, kamu düzeninin gerekli kıldığı hallerde özel girişimin etkinliğini denetlemesi, devletçilik kapsamına alınmıştır. 1937 yılında ise, yapılan bir anayasa değişikliği ile, devletçiliğin Türk devletinin temel özelliklerinden biri olduğu ilan edilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Devlet, imalat ve madencilik sanayiinde yeni girişimcilik rolleri üstlenmiştir. Türkiye'deki devletçiliğin, siyasal sorumluluklar nezdinde, özel mülkiyet ve girişimi sınırlamak, küçültmek değil, fakat korumak için geliştirilmiş bir politika olarak değerlendirildiğini en açık şekliyle Atatürk ortaya koymuştur. Atatürk 1935 yılında demiştir ki; *"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik, sosyalizm nazariyatlarının ileri sürdüğü fikirlere tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş bir sistemdir. Devletçiliğin manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şey yapılmadığını gözönünde tutarak, memleketin iktisadiyatını devletin eline almak. Devlet, hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi"*²⁹.

26. Robert W. Kerwin, "Türkiye'de Devletçilik 1933-50", *Türkiye'de Devletçilik*, Der: Nevin Coşar, Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 101-105

27. Etibank'ın kuruluş kanununun ayrıntıları ve tartışmalar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14.6.1935, 5.devre, 4.cilt, 38. Birleşim

28. Ökçün, a.g.e., s. 73-79

29. *Aydın Tarihi* 1935 sayı 21, sayfa 33'den aktaran Tezel, a.g.e., s. 222

Türkiye ekonomisinde kamu kesiminin yeri 1930'larda önemli ölçüde büyümüştür. Bu gelişmeler, devletçi sanayi programının oluşturulmasını izleyen yıllarda, bürokrat kökenli yönetici kadronun siyasal gücünü arttırmıştır.

1932 yılından itibaren hükümet harcamalarında görülen artış, Türk ekonomisini, Büyük Buhran'ın etkileri altında daha uzun ve şiddetli bir daralmadan kurtarmış, sanayi, tarım ve ulaştırma sektörlerinde önemli üretim artışlarına yol açmıştır. Devletçi yatırım harcamaları yapılmamış olsaydı, Türkiye'deki konjonktür çok büyük olasılıkla dünya buhranının genel konjonktürünü izlemiş olacaktı.

Devletçi politikanın özel sanayi kuruluşları üstündeki etkileri 1930'larda oldukça olumlu olmuştur. Bu yıllarda buhran koşullarına karşın, özel sektörü teşvik etmeye dayanan sanayileşme politikasının uygulandığı 1920'lere göre çok daha fazla sayıda özel sanayi işletmesi kurulmuştur. Türkiye'de sanayi burjuvazisinin 1930'larda güçlenmiş olması, şaşırtıcı değildir.

Ancak, devletin, devlet işletmeleri ile sanayi üretimine doğrudan doğruya müdahale etmesi, bu müdahalenin Sovyetler'den sağlanan kredi, planlama ve mühendislik yardımlarıyla desteklenmesi, yerli varlıklı sınıflar arasında birçok çevreyi ürkütmüştür³⁰.

3. Devletçilik Tartışmaları ve Atatürk Devletçiliği

Atatürk, 30 Ağustos 1924'de Dumlupınar'da yapmış olduğu konuşmada, iktisat politikasının önemi hakkında şunları söylemiştir: "*Milletimiz burada elde ettiğimiz büyük zaferden daha önemli bir ödev peşindedir. O zaferin kazanılması ulusumuzun iktisat alanındaki başarısıyla mümkün olacaktır. Hiçbir uygar devlet yoktur ki, ordu ve donanmasından önce iktisadını düşünmüş olmasın.*" Atatürkçü iktisadın temel ögesi olan devletçiliği ise Atatürk şöyle tanımlamıştır: "*iktisat politikamızın önemli amaçlarından biri de, halkçıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirecek iktisadi kurum ve teşebbüsleri, mali ve fenni gücümüzün elverdiği oranda devletleştirmektir*"³¹.

Giritli'nin tanımına göre, Atatürk'ün devletçiliği rasyonel ve bunun sonucu olarak dogmatik değil, ampirik ve pragmatik bir devletçiliktir³².

Afet İnan'ın *Medeni Bilgiler* adlı kitabında Atatürk'e atfen açıkladığına göre; Atatürk devletçiliği, özel ekonomik teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan ve sosyalizm prensibine dayanan kolektivizm gibi bir prensip değildir. Esasen bizzat Atatürk, 1936'da Türkiye'nin tatbik ettiği devletçiliğin, 19.yy'da sosyalizm teorisyenlerinin ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem olmadığını söylemiştir³³. Atatürk devletçiliği, karma ekonomiye dayanan bir sosyal devlet anlayışdır³⁴.

30. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2.Bs., Ankara, 1982, s. 169

31. İhsan Akay, "Atatürk'te İktisat Düşüncesi", *Atatürkçülük Nedir?*, Varlık Yay., İstanbul, 1963, s. 249-250

32. İsmet Giritli, *Kemalist Devrim ve İdeolojisi*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1980, s.127

33. Afetinan, Ayşe; *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 49

34. Giritli, a.g.e., s. 127-128

Kadro dergisi yazarlarından, Şevket Süreyya Aydemir'in tanımı şöyledir: *"İktisadi bağımsızlığımızı tamamlamak ve iktisadi kalkınmamızı, karma bir ekonomi, fakat sosyal adalet ilkesine uygun bir temel üzerinde süratle düzenlemek için, devletin iktisadi hayata müdahalesidir. Milli bir rejim içinde, müstakil bir rejim içinde, iktisadi hayatta sosyal denge demek, Atatürk devletçiliği demektir"*³⁵.

Yine, Afet İnan'ın Medeni Bilgiler kitabında, Atatürk'ün yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin izleyeceği devletçilik politikası hakkındaki kendi açıklamaları şöyledir: *"Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Maziden kendine miras kalan bütün hayati işler, zamanın mecburiyetlerini tatmin edecek derecede değildir. Siyasi ve fikri hayatta olduğu gibi iktisadi işlerde de fertlerin teşebbüsleri neticesini beklemek doğru olamaz. Mühim ve büyük işleri, ancak milletin genel servetine ve devletin bütün teşkilat ve kuvvetine istinat ederek, milli hakimiyetin tatbik ve icrasını tanzim ile, muvazaf olan hükümetin, mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması tercih olunmalıdır. Diğer bazı devletlerin ikinci derecede görebileceği ve fertlerin teşebbüslerine terk olunmasında beis işlerden birçoğu bizim için hayattır ve birinci derecede önemli devlet vazifeleri arasında sayılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenlerin, demokrasi esnasından ayrılmamakla 'mutedil devletçilik' prensibine uygun yürümleri, bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur.*

Bizim takibini muvafık gördüğümüz 'mutedil devletçilik' prensibi, bütün ihtihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensiplerine müstenit kolektivizm veya komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir.

*Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada fiilen alakadar etmektedir"*³⁶.

1930'larda Türkiye Cumhuriyeti'nde devletçilikle ilgili iki temel görüş bulunmaktadır. Birincisi, devletçiliği ideolojik gerekçelerle açıklamayan, onu bir araç olarak gösteren pragmatik devletçilik; ikincisi ise, devletçiliği sosyalizme ve liberalizme karşı bir alternatif sistem, bir ideoloji, yeni doğan ulusun gelişmesi için yeni bir yol olarak gören görüştür. Bu tür farklı yaklaşımların olmasının temel nedeni, tek partinin diğer ilkelere nazaran *devletçilik* ilkesine daha esnek davranmasıdır. Bu nedenle de devletçiliğin karşıtı olabilecek liberal görüşler de devletçilik olarak savunulabilmiştir.

1931-34 döneminde daha çok akademik düzeyde, iktisat politikası üzerinde, Atatürk'ün teşviki veya izni çerçevesinde yapılan tartışmalar, bir yandan Ankara'da 1932 yılında çıkmaya başlayan Kadro Dergisi etrafında toplanan ve bir kısmı Sovyetler Birliği'nde, bir kısmı Batıda eğitim görmüş olan bir yazar topluluğu tarafından, diğer yandan, İstanbul'da bulunan ve daha çok üniversitede veya basında çalışan bazı profesör ve

35. Şevket Süreyya Aydemir, "Atatürk Devrimi", *Atatürkçülük Nedir?*, s. 153

36. Afetinan, a.g.e., s. 49

yazarlar tarafından yürütülmüştür. Kadro'nun görüşüne göre yeni iktisadi sistemde öncülük yapması gereken sektör sanayi sektörüdür.³⁷ Ekonominin hakim tepelerinin yani sanayi, madencilik, para, banka ve dış ticaretin devlet teşebbüslerinin elinde olmaları gerekir, fakir sanayi ve tarımda küçük çapta özel teşebbüslere izin verilebilir. İktisadi faaliyetlerin idaresi, fiyat mekanizmasına ve kar saikine bırakılmayıp, bir Plan Organizasyonu tarafından tepeden yürütülecektir. Kadroculara göre bu sistemdeki üstünlük, devlet firmalarının yeni ve modern teknoloji ithali yapacakları varsayımı ve sözkonusu düzende bütün sınıf çatışmalarının bertaraf edilebileceğidir. Yabancı sermaye ithaline kesinlikle izin verilmeyecektir, çünkü yabancı sermaye yerleştiği ülkeyi daima istismar edecektir³⁸.

Kadrocular, mevcut yönetim için bir ideoloji üretmeyi üstlenen aydınlardır. Anti-kapitalist önermeler Kadrocu düşüncede önemli bir yer işgal etmektedir³⁹. Kadroculara göre 1929 krizi ile dünya genelinde çökmekte olan ve sınıf esasına dayanan kapitalizm ile yine sınıf esasına dayanan sosyalizm gibi sistemlerin örnek alınması doğru değildir. Özgün bir devrim yaratan Türkiye'nin, ekonomik sistemi de kendi koşullarından kaynaklanan özgün bir sistem olmalıdır⁴⁰. Sadece Türkiye'de değil, yakın gelecekte kurtuluşa kavuşacakları umulan sömürge ve yansömürgelere de uygulanacak bir ideolojiyi yaratmaya çalışmışlardır⁴¹. Devletçiliği bir araç olarak değil, vazgeçilmez bir amaç olarak görmüşlerdir. Bu nedenle devletçilik kavramı ekonomi ile sınırlı ele alınmamıştır. Önerdikleri siyasal modelin adı da devletçiliktir.

Planlı kalkınma, Kadrocuların birinci derecede önem verdikleri ve devletçilik anlayışlarının ayrılmaz bir parçası olan bir başka kavramdır. Kadrocuların, Sovyetler Birliği'ndeki planlama heyecanını Türkiye'de yansıttıklarını söylemek mümkündür⁴².

İstanbul'da çalışan bazı yazar ve profesörler⁴³ ise Kadro'nun aşırı devletçi görüşlerine karşı çıkmışlardır. Onların arasında yer alan Ahmet Ağaoğlu, Kadro'cuların önerdikleri iktisadi sistemin, tek partinin hakim olacağı bir faşist-komünist siyasi yapıyı gerektireceğini kaydetmiştir⁴⁴.

İnkılabın ideolojisini yapmak şeklindeki iddialı bir amaçla yola çıkan Kadro dergisinin kapanması veya kapatılması ile ilgili birbirinden farklı çeşitli görüşler

37. Kadro Dergisi yazarları, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Belge, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur.

38. Osman Okyar, "Atatürk ve Devletçilik Politikası", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1992, s. 1027

39. "Bizim inkılabımız, çağdaş kapitalizme karşı kutsal bir isyan, onun antitezi ve bir reaksiyonu olmak zorundadır", Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, 4.Bs., İstanbul 1990, s. 97.

40. Mustafa Türkes, kitabında, Kadro hareketinin önerdiği gelişme stratejisinin, kapitalizm ve sosyalizme alternatif bir üçüncü yol olmadığını, kapitalizm içinde bir gelişme stratejisi olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Ulusçu Sol Bir Akım:Kadro Hareketi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 159-160

41. Ahmad, a.g.m, s. 7.

42. Ertan, a.g.e., s. 101-102.

43. Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın, İbrahim Pelin

44. Okyar, a.g.m., s. 1027.

mevcuttur⁴⁵. Yayınlandığı ilk anda fazla olumsuz tepki almayan Kadro'ya, bir süre sonra resmi çevrelerden⁴⁶, liberal çevrelerden ve öteki yayın organlarından olumsuz tepkiler gelmeye başlamıştır. Kadro, iddialı tavrı, keskin üslubu, geçmişe saldırması, ortaya attığı görüşlerin niteliği ve yayıncılarının sol geçmişleri nedeni ile hemen her siyasal düşünceden sert eleştirilere maruz kalmıştır. Kadro'nun Mustafa Kemal'in izni ile yayınlandığı ve yine onun isteği ile yayın hayatından çekildiği genel kabul gören bir görüştür⁴⁷.

Türkiye'de planlı kalkınma tartışmaları İsmet İnönü'nün Rusya gezisi sonrasında güncellenmiştir⁴⁸. Bu gezi, Türkiye'deki planlı kalkınma üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. 1931-32 yılında hazırlanan Türk sanayisinin geliştirilmesi için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1934'de onaylanmış ve 1939'da tamamlanmıştır. Bu plan, Rus örneğinden esinlenmiş ve doğal olarak Rusya'dan alınan borçlar ve öğütlerden yardım almıştır. Planın amacı, aynı zamanda, başta tekstil olmak üzere tüketim malları endüstrisi ile kağıt, cam, seramik ve temel endüstri gücünü, özellikle demir, çelik, kimya endüstrisini geliştirmektir. En önemli başarılar da, Sovyetlerin planladığı Kayseri'deki tekstil fabrikası ile İngilizlerin Karabük'te kurdukları demir ve çelik fabrikası olmuştur⁴⁹.

İsmet İnönü, 1933 yılında devletçilik ilkesinin uygulama sonuçları hakkında şunları söylemiştir: "Geçen on senede hissi selim ile temiz vatanperverlik, iktisadi hayatta devletçilik siyasetini, bize kendiliğinden yerleştirdi. Biz, bu yolda, İmparatorluğun çok zamanda yapamadığından fazlasını yaptık. Milletten yüz milyonlarca liralık işleri ve iş şeklinde hazineleri, her noktai nazardan müdafaa ve inkişaf vasıtaları kuruldu, birikti. Artık tecrübe edilmiş bir yolun şuur ve sebat ile yolcusuyuz. Gelecek on sene nihayetinde, ümit ederim ki, Türk devletçiliği, memleketteki eserleri ve beynelmilel

45. Yahya Tezel'in yorumuna göre; "Atatürk'ün Kadro konusunda giderek artan hoşnutsuzluğu derginin kapatılmasına, Kadro'daki kadronun siyasi lideri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun da büyükelçi olarak Arnautluk'ta Tiran'a sürülmesine yol açtı. Ona göre Kadro, hükümet çevrelerinin politikaları üzerinde hissedilebilir bir etkisi olmamış bir model arayıştıydı. Toplumun yeniden şekillendirilmesi ve yönetiminde küçük burjuva aydın-bürokratlara tekelci bir güç verecek jakobenist bir çözüm önermesiydi. Hükümetin devletçi politika ve uygulamasından sadece Türkiye için değil bütün az gelişmiş ülkeler için geçerli olabilecek bir toplumsal sistem modeli türetmeye çalışmışlar, ancak ne kapitalist ne de sosyalist olmayan üçüncü bir yol buldukları savıyla, zaman zaman faşist önermelere de bir hayli yaklaşmışlardır." Tezel, a.g.e., s. 224

46. Tekeli ve İlkin, İş Bankası grubunun Kadro dergisine karşı olumsuz bir tutum içinde olduğuna dikkat çekmekte, fakat Kadro'nun kapanışı konusunda asıl önemli faktörün CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in olumsuz yaklaşımı olduğunu vurgulamaktadırlar. Peker, CHP'ye ideoloji üretme işinin başkasına bırakılmasına karşıydı ve Kadro bu işi üstlendiği için, Peker Kadro'ya karşı cephe almıştı. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982, s. 80-84

47. Kadro Dergisinin yayın hayatından çekilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ertan, a.g.e., s. 65-73

48. Doğan Avcioğlu, kitabında İnönü'nün Rusya gezisinin sonuçlarına yönelik şu iddialara yer vermiştir: Özgür girişime nefes aldırılmamakla suçlanan İsmet Paşa'nın Moskova gezisinden dönüşte çok etkilenerek, Sovyet tipi parti diktasını Türkiye'de kurmak istediği, Recep Peker'in de bunu benimsediği, Atatürk-İnönü-Peker olmak üzere üçlü parti diktatoryasının kurulmasında İnönü ve Peker'in anlaşıkıkları ileri sürülmüştür. Bkz. Doğan Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 2. Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1988, s. 681-683

49. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara, 1998, s. 285.

tesirleriyle, "İktisadi hayatta devletçilik anlayışı'nun en mütakamil ilmi ve şaheseri olarak zikrolunacaktır"⁵⁰ 51.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan, devletin ekonomide yoğun biçimde etkili olduğu bir devlet anlayışı ve yapısı miras almıştır. Meşrutiyet döneminde, liberal bir yaklaşımdan sonra, ekonominin devlete güç kazandıran en önemli faktörlerden biri olduğu anlaşılmıştır. Birinci Dünya Savaşının zorlu şartları içinde *Milli İktisat* politikası, ülkenin kendine yeterli olma gereksinimi sonucunda ortaya çıkmış, milli ekonominin temellerinin kurulması ve burjuvazinin oluşturulması olarak ifade edilen iki hedef takip edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, sanayileşmeye büyük vurgu yapan bir milli iktisat politikası anlayışı hakimdir. Bu amaçla, Atatürk önderliğinde, yeni bir burjuva sınıfı yaratılması hedeflenmiş, İktisat Kongresi hazırlıkları sırasında, sermaye ve arazi sahiplerinden destek talep edilmiştir.

Atatürk'ün ekonomik yaklaşımı, yaşanan dönemin ideolojileri olan nasyonal sosyalizm, faşizm ve marksizm gibi, bir topluluğun ekonomik hayatını bütün ayrıntıları ile sıkıca kuşatan bir sistem değildir. Çağdaş anlamda bir modelin tüm unsurlarını taşıyan Atatürk'ün iktisat politikasının belirli, ölçülebilir amaçları, bu amaçlara ulaşabilmek için kullandığı araçları vardır. Bu konuda Atatürk belli stratejiler belirlemiştir. Bunları İktisat Kongresi ile gündeme getirmiştir. Ardından bu amaç ve stratejilere uygun olarak bir iktisat politikası oluşturmuştur.

1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizinin olumsuz etkileri ve Türkiye açısından Lozan Antlaşmasının getirdiği kısıtlamaların kalkmasının sonucu olarak, devletin ekonomiye müdahalesi gerekli görülmüştür. Böylece, dışa açık ekonomi stratejisinden vazgeçilerek, kapalı bir ekonomiye yönelinmiştir.

Aynı dönemde, kapitalist dünya dışında, farklı bir iktisadi sistem içinde önemli gelişmeler gösteren Sovyetler Birliği örneği, Türkiye'nin devletçiliğe geçişinde etkili olmuştur.

Türkiye'de 1930-1932 yılları arasında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisi ile, 1932'den sonra devlet ekonomiye doğrudan müdahale ederek, ülke için gerekli temel maddelerin üretimini üstlenirken, bir yandan da temel altyapı yatırımlarını güçlendirmiştir.

50. İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Dergisi*, c:2, No:22, Teşrinievvel 1933, s:4-6'dan aktaran Nevin Coşar, a.g.e., s. 43.

51. Bu makaleyi *Kadro* dergisinde yayınlaması, İnönü'nün devletçilik anlayışı ile *Kadro*'nunkinin aynı olduğu anlamına gelmemektedir. İnönü ve *Kadro*, benzer şekilde, özel sektörün devlet sektöründen daha iyi yaptığı görüşünü reddetmekte ve sanayileşme hamlesinde devlet yatırımcılığına öncelik verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak bu benzerliklere rağmen, *Kadro* ile İnönü arasında ciddi farklar mevcuttur. İnönü'nün yaklaşımında devlet yatırımcılığına öncelik verilmesinin nedeni özel sektörün cılız olmasından kaynaklanırken, *Kadro*'nun yaklaşımında bu tesbite ek olarak ve daha önemlisi ideolojik olarak, sanayileşme özel sektöre verilmemelidir, çünkü özel sektör kendi çıkarlarını herşeyin önüne koyar. Bkz. Türkes, a.g.e., s. 172.

Atatürk, uygulanan devletçilik politikasının Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğduğunu söyleyerek, devletçiliği, *özel teşebbüsü esas alarak, ancak büyük bir milletin ve geniş bir ülkenin ihtiyaçlarını, eksikliklerini de gözönünde tutarak, ülke ekonomisini devlet eline almak* şeklinde tanımlamıştır.

Atatürk'ün iktisadi gelişme konusundaki görüşlerinin ışığında oluşturulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında uygulanan İktisat Politikası'nın olumlu sonuçları alınmakta gecikmemiş, Dünya ekonomik krizinin yoğun etkilerinin derinden yaşanmasına rağmen, Atatürk yönetimindeki Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik açıdan en istikrarlı gelişme dönemini yaşamıştır.

KAYNAKÇA

- Afetinan, Ayşe; *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazuları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- ; *İzmir İktisat Kongresi*, TTK, Ankara, 1989.
- Ahmad, Feroz; "Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışı", 1919-1939, <http://www.adk.boun.edu.tr/ataturk/yazilar/kemalist-turkiye.htm>
- Akay, İhsan; "Atatürk'te İktisat Düşüncesi", *Atatürkçülük Nedir?*, Varlık Yay., İstanbul, 1963.
- Aralov, S.İ; *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yay., İstanbul, 1967.
- Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed: Ayten Sezer, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: I-III*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1981.
- Avcıoğlu, Doğan; *Milli Kurtuluş Tarihi*, 2.Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya; "Atatürk Devrimi", *Atatürkçülük Nedir?*
- Aydemir, Şevket Süreyya; *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, 4.Bs., İstanbul, 1990.
- Aysan, Mustafa A.; "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- Başbakanlık Kanunlar Külliyatı Fihristi*, Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Gn.Mdr, Ankara, 1994.
- Boratav, Korkut; *Türkiye'de Devletçilik*, 2.Bs, Ankara, 1982.
- Ertan, Temuçin Faik; *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.
- Giritli, İsmet; *Kemalist Devrim ve İdeolojisi*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1980.
- Kerwin, Robert W.; "Türkiye'de Devletçilik 1933-50", *Türkiye'de Devletçilik*, der: Nevin Coşar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara, 1998.
- Okyar, Osman; "Atatürk ve Devletçilik Politikası", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1992.
- Ökçün, Gündüz; *İzmir İktisat Kongresi*, A.Ü. SBF Yay., Ankara, 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, 25.6.1927, 1.cilt, 82.birleşim
- TBMM Zabıt Ceridesi*, 28.6.1931, 4.devre, 4.cilt, 6.birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 29.6.1931, 4.devre, 4.cilt, 7.birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 30.6.1931, 4.devre, 4.cilt, 8.birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 14.6.1935, 5.devre, 4.cilt, 38.birleşim

Tekeli, İlhan, ve İlkin, Selim; *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğın Oluşumu*, Ankara, 1982.

Tezel, Yahya; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yay., Ankara, 1982.

Tokgöz, Erdinç; *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yay., Ankara, 1999.

Türkeř, Mustafa; *Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Ülken, Yüksel; "Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası", *Atatürkçülük*, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.

Yaşa, Memduh; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980.